Registered in Germany Europa Revue Journal
ISSN: 1862-6564 Vol. 6 No. 11 (2026) Published November 07, 2026

SCIENTIFIC-PRACTICAL MECHANISMS FOR IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL PREPARATION SYSTEM FOR MILITARY PERSONNEL BASED ON THE EXPERIENCE OF MODERN ARMED CONFLICTS

Egamov Elnur Eson o‘g‘li

Military Security and Defense University of the Republic of Uzbekistan Senior Instructor, Department of Types of Support; Lieutenant Colonel

elnurbekegamov1991@gmail.com

Abstract

Drawing on the experience of the Russia–Ukraine war (2022–2025) and the Israel–Hamas conflict (2023–2024), the article analyses ways to improve the psychological preparation system for military personnel. It compares the results of a clinical study of 590 service members of the Armed Forces of Ukraine, the Israel Defense Forces’ experience of frontline psychological care based on the PIE principles, and the U.S. Army’s CSF2 and H2F programs. New sources of psychological trauma on a battlefield dominated by drones are identified. The study proposes a continuous five-component model comprising psychodiagnostic selection, stress inoculation training, commander–psychologist integration, psychological support in combat conditions, and rehabilitation and reintegration, together with recommendations for its introduction into the practice of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan.

Keywords

psychological preparation, combat stress, post-traumatic stress disorder, psychological resilience, PIE principles, stress inoculation, drone warfare, military psychology, psychological rehabilitation.

ZAMONAVIY QUROLLI MOJAROLAR TAJRIBASI ASOSIDA HARBIY XIZMATCHILARNING PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-AMALIY MEXANIZMLARI

Egamov Elnur Eson o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti Ta’minot turlari kafedrasi katta o‘qituvchisi, podpolkovnik

elnurbekegamov1991@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Rossiya–Ukraina urushi (2022–2025-yillar) va Isroil–HAMAS mojarosi (2023–2024-yillar) tajribasi asosida harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarlik tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Ukraina Qurolli Kuchlarining 590 nafar harbiy xizmatchisi ishtirokidagi klinik tadqiqot natijalari, Isroil Mudofaa armiyasining frontoldi psixologik yordam (PIE) tamoyillariga asoslangan tajribasi hamda AQSh armiyasining CSF2 va H2F dasturlari qiyosiy o‘rganilgan. Dronlar keng qo‘llanilayotgan zamonaviy jang maydonidagi yangi psixotravmatik omillar ochib berilgan. Tadqiqot natijasida psixodiagnostik tanlov, stress-inokulyatsiya, komandir–psixolog integratsiyasi, jangovar sharoitda psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda reabilitatsiya-reintegratsiya bosqichlarini o‘z ichiga olgan besh komponentli uzluksiz model va uni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari amaliyotiga joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik tayyorgarlik, jangovar stress, posttravmatik stress buzilishi, psixologik barqarorlik, PIE tamoyillari, stress-inokulyatsiya, dron urushi, harbiy psixologiya, psixologik reabilitatsiya.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ НА ОСНОВЕ ОПЫТА СОВРЕМЕННЫХ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Эгамов Элнур Эсон ўғли

Университет военной безопасности и обороны Республики Узбекистан

Старший преподаватель кафедры видов обеспечения; подполковник

elnurbekegamov1991@gmail.com

Аннотация. В статье на основе опыта российско-украинской войны (2022–2025 гг.) и конфликта Израиля с ХАМАС (2023–2024 гг.) анализируются вопросы совершенствования системы психологической подготовки военнослужащих. Сравнительно изучены результаты клинического исследования с участием 590 военнослужащих Вооружённых сил Украины, опыт Армии обороны Израиля по оказанию психологической помощи вблизи линии фронта на основе принципов

PIE, а также программы армии США CSF2 и H2F. Раскрыты новые психотравмирующие факторы современного поля боя, связанные с массовым применением беспилотников. По итогам исследования разработана пятикомпонентная непрерывная модель, включающая психодиагностический отбор, стресс-прививочную подготовку, интеграцию деятельности командира и психолога, психологическую поддержку в боевых условиях, реабилитацию и реинтеграцию, а также предложения по её внедрению в практику Вооружённых сил Республики Узбекистан.

Ключевые слова: психологическая подготовка, боевой стресс, посттравматическое стрессовое расстройство, психологическая устойчивость, принципы PIE, стресс-прививка, война дронов, военная психология, психологическая реабилитация.

KIRISH

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida qurolli mojarolar tabiati tubdan o‘zgardi. Yuqori aniqlikdagi qurollar, uchuvchisiz uchish apparatlari, radioelektron kurash vositalari va axborot-psixologik ta’sir texnologiyalarining birgalikda qo‘llanilishi jang maydonini «shaffof» qilib qo‘ydi: harbiy xizmatchi frontdan bir necha kilometr orqada ham doimiy kuzatuv va zarba xavfi ostida qoladi. Bunday sharoitda bo‘linmaning jangovar qobiliyati nafaqat qurol-yarog‘ va texnika bilan, balki shaxsiy tarkibning ruhiy barqarorligi, stressga chidamliligi va ekstremal vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyati bilan belgilanmoqda.

Zamonaviy urushlarning ko‘lami bu masalani yanada dolzarb qildi. Masalan, Ukraina Qurolli Kuchlari 2014-yilda 130 ming nafar faol harbiy xizmatchidan iborat bo‘lgan bo‘lsa, hozirda ularning soni qariyb bir millionga yetgan va bir milliondan ortiq zaxiradagilar bilan qo‘llab-quvvatlanmoqda [10]. Bu shuni anglatadiki, psixotravmatik ta’sirga uchragan va psixologik yordamga muhtoj harbiy xizmatchilar soni yuz minglab kishini tashkil etadi. Ukraina Mudofaa vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilning dastlabki ikki oyida stress bilan bog‘liq kasalliklar tashxisi qo‘yilgan harbiy xizmatchilar soni 2021-yilning butun yilidagi ko‘rsatkichga teng bo‘lgan [19].

O‘zbekiston Respublikasida ushbu yo‘nalishdagi davlat siyosatining huquqiy asoslari mustahkam. 2018-yil 9-yanvarda qabul qilingan O‘RQ-458-sonli Qonun bilan tasdiqlangan Mudofaa doktrinasi harbiy sohadagi milliy xavfsizlikni ta’minlashga doir rasmiy qarashlar tizimini belgilab berdi [1]. «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonun [2], 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi [3] hamda davlatimiz rahbarining mudofaa salohiyatini oshirishga oid g‘oyalari [4] Qurolli Kuchlarni zamonaviy talablar asosida isloh qilish, harbiy xizmatchilarning kasbiy va ma’naviy-psixologik tayyorgarligini oshirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

Shu bilan birga, mahalliy ilmiy adabiyotlarda psixologik tayyorgarlik ko‘pincha umumiy psixologiya [5; 6; 7] va harbiy ta’lim [8] doirasida, asosan nazariy jihatdan yoritilgan. So‘nggi yillardagi qurolli mojarolardan olingan empirik ma’lumotlar asosida tizimli, o‘lchanadigan va bosqichma-bosqich ishlaydigan mexanizmlar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — zamonaviy qurolli mojarolar tajribasini umumlashtirish asosida harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning ilmiy asoslangan va amalda qo‘llash mumkin bo‘lgan mexanizmlarini ishlab chiqish. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi: zamonaviy jang maydonining psixotravmatik omillarini aniqlash; yetakchi davlatlar armiyalaridagi psixologik tayyorgarlik va yordam modellarini qiyosiy tahlil qilish; milliy sharoitga moslashtirilgan uzluksiz model va uni joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli-strukturaviy yondashuv, qiyosiy-tahliliy metod, me’yoriy-huquqiy hujjatlarning kontent-tahlili hamda modellashtirish usullaridan foydalanildi. Empirik baza sifatida 1986–2025-yillarda nufuzli xalqaro jurnallarda (American Journal of Psychiatry, Acta Psychiatrica Scandinavica, Journal of Israeli Military Medicine va boshq.) e’lon qilingan tadqiqotlar, AQSh armiyasining rasmiy baholash hisobotlari va dala qo‘llanmalari, O‘zbekiston Respublikasining harbiy sohaga oid qonun hujjatlari o‘rganildi. Tanlangan manbalar uch mezon asosida saralandi: real jangovar sharoitdagi

ma’lumotlarga asoslanganlik, tanlanma hajmining yetarliligi (n≥100) va natijalarning ochiq manbalarda tekshirilishi mumkinligi.

TADQIQOT NATIJALARI VA ULARNING TAHLILI

Zamonaviy qurolli mojarolarning psixotravmatik xususiyatlari

Zamonaviy urushlarning psixologik oqibatlarini tavsiflovchi eng ishonchli ma’lumotlardan biri — Ukraina Qurolli Kuchlarining jangovar harakatlarda qatnashgan 590 nafar harbiy xizmatchisi bilan 2023-yil noyabridan 2024-yil mayigacha Dnipro, Ternopil va Kiyevdagi harbiy gospital va reabilitatsiya markazlarida o‘tkazilgan klinik intervyu natijalaridir. Unga ko‘ra, harbiy xizmatchilarning 67,4 foizida XKT-11 (ICD-11) mezonlari bo‘yicha posttravmatik stress buzilishi (PTSB) yoki kompleks PTSB aniqlangan: 45,9 foizida PTSB, 21,5 foizida kompleks PTSB; 34,4 foizida esa og‘ir depressiya qayd etilgan [10]. Muhim jihat shundaki, ofitserlarda kompleks PTSB, oddiy askar va serjantlarda esa PTSB ko‘proq kuzatilgan. Bu komandirlar tarkibi uzoq muddatli mas’uliyat va surunkali stress yukini ko‘tarishini, demak, ular uchun alohida psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlari zarurligini ko‘rsatadi.

Qarama-qarshi tomonda ham vaziyat shunga o‘xshash. Moskvadagi 1-son psixiatriya shifoxonasida 2023–2024-yillarda davolangan 140 nafar harbiy xizmatchining qariyb yarmida qabul paytida PTSB tashxisi qo‘yilgan; Novosibirskda 2022–2024-yillarda shifoxonaga yotqizilgan 130 nafar harbiy xizmatchining 24 foizi o‘z joniga qasd qilishga urinishdan so‘ng qabul qilingan [20]. Bu ma’lumotlar psixologik tayyorgarlik va o‘z vaqtida yordam ko‘rsatilmasligi nafaqat jangovar qobiliyatni, balki harbiy xizmatchining hayotini ham xavf ostiga qo‘yishini tasdiqlaydi.

Zamonaviy jang maydonining yangi omili — dronlarning ommaviy qo‘llanilishidir. Bitta portlovchi FPV-dron narxi 200–500 AQSh dollarini tashkil etadi, ya’ni u boshqariladigan artilleriya snaryadidan bir necha barobar arzon [17]. Natijada dronlar har bir askar uchun individual tahdidga aylandi. Klinik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, dron hujumi xavfining doimiyligi harbiy xizmatchilarni surunkali o‘ta hushyorlik (gipervigilantlik) holatiga majbur qiladi, yaqinlashayotgan dron tovushi esa xavf signaliga aylanib, front chizig‘idan uzoqda ham kuchli xavotir uyg‘otadi [17]. An’anaviy psixologik tayyorgarlik asosan artilleriya o‘qi va to‘qnashuvdagi jangga

moslashgan bo‘lsa, endi «ko‘rinmas, lekin doimiy tahdid» sharoitida faoliyat yuritishga tayyorlash talab etiladi.

1-jadval

Zamonaviy qurolli mojarolarda harbiy xizmatchilarning ruhiy salomatligiga oid asosiy empirik ko‘rsatkichlar

Manba, davr	**Tanlanma**	**Asosiy natija**
Ukraina, 2023–2024 [10]	590 nafar faol harbiy xizmatchi (klinik intervyu)	PTSB yoki kompleks PTSB — 67,4%; PTSB — 45,9%; kompleks PTSB — 21,5%; og‘ir depressiya — 34,4%
Ukraina Mudofaa vazirligi, 2024 [19]	Stress bilan bog‘liq kasalliklar statistikasi	PTSB — ushbu guruh kasalliklarining 29%; 2024-yil yanvar–fevral ko‘rsatkichi 2021-yilning yillik ko‘rsatkichiga teng
Rossiya, 2022–2024 [20]	140 va 130 nafar shifoxonaga yotqizilgan harbiy xizmatchi	Qabulda qariyb 50% PTSB; ikkinchi guruhning 24% suitsidal urinishdan keyin qabul qilingan
Isroil, 2023–2024 [13]	Frontoldi markazlarda davolangan 1450 nafar harbiy xizmatchi	PIE tamoyillari asosidagi yordamdan so‘ng ko‘pchilik o‘z bo‘linmasida xizmatni davom ettirgan

Xorijiy armiyalarda psixologik tayyorgarlik va yordam modellarining qiyosiy tahlili

Isroil tajribasi. Isroil Mudofaa armiyasi jangovar stress reaksiyasini frontga yaqin joyda davolashning PIE tamoyillarini — yaqinlik (proximity), tezkorlik (immediacy) va qaytishni kutish (expectancy) — tizimli qo‘llaydi. Z.Solomon va R.Benbenishtining 1982-yilgi Livan urushi ishtirokchilari bo‘yicha tadqiqotida uchala tamoyil ham harbiy xizmatchining o‘z bo‘linmasiga qaytish ehtimolining yuqoriligi bilan bog‘liq ekanligi aniqlangan [11]. Xuddi shu harbiy xizmatchilar 20 yil davomida kuzatilganda frontoldi yordam olganlarda posttravmatik va psixiatrik alomatlar kamroq, ijtimoiy faoliyat esa yaxshiroq bo‘lgan; bunda qo‘llanilgan tamoyillar soni qancha ko‘p bo‘lsa, ijobiy ta’sir shuncha kuchli bo‘lgan [12].

«Temir qilichlar» urushida (2023-yil oktabridan) bu yondashuv yanada rivojlantirildi. 2023-yil oktabri – 2024-yil yanvari oralig‘ida frontoldi davolash markazlarida yordam olgan 1450 nafar harbiy xizmatchining tibbiy hujjatlari retrospektiv tahlil qilinganda ularning ko‘pchiligi o‘z bo‘linmasida xizmatni davom ettirgani aniqlangan va bu erta aralashuvning jangovar tayyorgarlikni saqlab qolishdagi ahamiyatini tasdiqlagan [13]. Shuningdek, urush davomida harbiy xizmatchilar uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash ishonch telefoni, psixologik barqarorlik bo‘limi va guruhli terapiya protokollari joriy etildi.

AQSh tajribasi. AQSh armiyasida 2009-yilda «Comprehensive Soldier Fitness» (keyinchalik CSF2) dasturi ishga tushirildi. Uning asosiy unsurlari — har bir harbiy xizmatchi har yili to‘ldiradigan onlayn psixologik baholash vositasi (Global Assessment Tool) va 10 kunlik maxsus kursni tamomlagan serjantlar — «psixologik barqarorlik bo‘yicha usta-instruktorlar» (Master Resilience Trainers) institutidir. 15 oylik longityud tahlil instruktorlar bilan ishlagan brigadalarda o‘z-o‘zini baholashga asoslangan barqarorlik ko‘rsatkichlarining ijobiy o‘zgarishini qayd etgan [14]; 2013-yilgi hisobotda esa barqarorlik treningi xavotir, depressiya va PTSB tashxisi olish ehtimolining kamayishi bilan bog‘liq ekani ko‘rsatilgan [15]. Biroq mualliflarning o‘zi ham bu natijalarni yagona baholash asosida emas, tadqiqotlar majmui asosida talqin qilish lozimligini ta’kidlagan.

2020-yilda AQSh armiyasi FM 7-22 dala qo‘llanmasi asosida «Holistic Health and Fitness» (H2F) tizimini joriy etdi. Unda harbiy xizmatchining tayyorligi beshta o‘zaro bog‘liq yo‘nalish — jismoniy, ruhiy (mental), ma’naviy, ovqatlanish va uyqu tayyorgarligi orqali ta’minlanadi; bunda ruhiy tayyorlik jangovar yoki xizmat lavozimi talab qiladigan ruhiy yuklamalarga dosh bera olish qobiliyati sifatida ta’riflanadi [16]. H2F ning tamoyil jihatidan muhim yangiligi — psixolog, jismoniy tayyorgarlik murabbiyi, dietolog va ma’naviy ishlar bo‘yicha mutaxassisning brigada darajasidagi yagona jamoada ishlashidir.

Nazariy asoslar. Rus harbiy psixologiyasi maktabida (A.G.Karayani, I.V.Syromyatnikov) psixologik tayyorgarlik jangovar faoliyatning psixologik modelini o‘quv jarayonida qayta yaratish, ya’ni «jangga o‘xshash» sharoitda o‘qitish tamoyili

asosida qurilgan [9]. D.Meichenbaumning stress-inokulyatsiya nazariyasiga ko‘ra, shaxs stressorlar bilan bosqichma-bosqich — axborot berish, ko‘nikmalarni egallash va ularni ortib boruvchi yuklama ostida qo‘llash orqali — tanishtirilsa, haqiqiy ekstremal vaziyatda moslashuv qobiliyati sezilarli oshadi [18]. Ushbu ikki yondashuv taklif etilayotgan modelning metodologik tayanchini tashkil etadi.

2-jadval

Xorijiy psixologik tayyorgarlik modellarining qiyosiy tavsifi

Model	**Asosiy tamoyil**	**Amaliy mexanizm**	**O‘zbekiston uchun xulosa**
Isroil: PIE [11–13]	Yaqinlik, tezkorlik, qaytishni kutish	Frontoldi stress-reaksiya markazlari, ishonch telefoni, guruhli terapiya	Jangovar stressga «kasallik» emas, vaqtinchalik holat sifatida qarash; bo‘linmaga tezkor qaytarish
AQSh: CSF2 [14; 15]	Barqarorlikni oldindan shakllantirish	Yillik onlayn skrining, serjant-instruktorlar	Ommaviy skrining va kichik komandirlarni o‘qitish orqali qamrovni kengaytirish
AQSh: H2F [16]	Yaxlit (holistik) tayyorlik	Brigada darajasidagi ko‘p tarmoqli mutaxassislar jamoasi	Psixolog, shifokor va ma’naviy-ma’rifiy ishlar xodimining yagona jamoasi
Ukraina tajribasi [10; 17]	Ommaviy va uzoq davom etadigan urush	Reabilitatsiya markazlari, dronlarga qarshi tayyorgarlik	Dron tahdidiga moslashgan stress-inokulyatsiya; kompleks PTSB profilaktikasi

3. Psixologik tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning ilmiy-amaliy mexanizmlari

Yuqoridagi tahlil asosida psixologik tayyorgarlikni bir martalik tadbir sifatida emas, harbiy xizmatchining xizmatga kirishidan to zaxiraga o‘tishigacha davom etadigan uzluksiz tsikl sifatida tashkil etish zarurligi asoslandi. Taklif etilayotgan model besh o‘zaro bog‘liq mexanizmdan iborat.

Birinchi mexanizm — psixodiagnostik tanlov va monitoring. Harbiy xizmatga qabul qilishda har bir harbiy xizmatchining bazaviy psixologik profili (stressga

chidamlilik, xavotirlik darajasi, irodaviy sifatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash resurslari) shakllantiriladi. Keyinchalik CSF2 tajribasidan kelib chiqib, har yili va har bir jangovar vazifa yoki yirik o‘quv mashg‘ulotidan keyin anonim skrining o‘tkaziladi. Natijalar yagona raqamli platformada jamlanib, bo‘linmalar kesimida xavf guruhlarini erta aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchi mexanizm — stress-inokulyatsiya va realistik o‘qitish. Jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlariga bosqichma-bosqich ortib boruvchi psixologik yuklama elementlari kiritiladi: portlash va o‘q ovozi imitatsiyasi, tutun va cheklangan ko‘rinish sharoiti, uyqu tanqisligi, vaqt tanqisligida qaror qabul qilish. Zamonaviy mojarolar tajribasi asosida dron tahdidi imitatsiyasi (dron tovushi, havodan kuzatuv ostida maskirovka va harakatlanish) hamda virtual reallik trenajyorlaridan foydalanish alohida o‘rin tutadi. Har bir mashg‘ulot nafas olishni boshqarish, diqqatni jamlash va «taktik nafas» kabi o‘z-o‘zini boshqarish usullarini mashq qilish bilan yakunlanadi.

Uchinchi mexanizm — komandir va psixolog faoliyatini integratsiyalash. Bo‘linmalarda serjantlar va kichik ofitserlar orasidan maxsus qisqa kursni tamomlagan «psixologik barqarorlik bo‘yicha instruktorlar» tayyorlanadi. Ular psixologning ko‘magi bilan jangovar stress belgilarini erta aniqlash, birinchi psixologik yordam ko‘rsatish va jamoa birdamligini mustahkamlash vazifalarini bajaradi. Bu, bir tomondan, psixologlar sonining cheklanganligi muammosini yumshatadi, ikkinchi tomondan, yordamni harbiy xizmatchiga eng yaqin bo‘g‘inga olib keladi. Ofitserlarda kompleks PTSB ko‘proq uchrashini [10] inobatga olib, komandirlar uchun alohida dekompressiya va psixologik supervizorlik tadbirlari nazarda tutiladi.

To‘rtinchi mexanizm — jangovar sharoitda psixologik qo‘llab-quvvatlash. Isroil tajribasi [11–13] asosida jangovar stress reaksiyasiga uchragan harbiy xizmatchiga yordam bo‘linmaga yaqin joyda, imkon qadar tezroq va xizmatga qaytishni kutish ruhida ko‘rsatiladi. Buning uchun brigada (polk) darajasida tibbiyot xizmati tarkibida psixologik yordam punktlari, 24 soatlik maxfiy ishonch telefoni va tengdoshlar yordami (peer support) guruhlari tashkil etiladi. Bunda asosiy yondashuv — stress reaksiyasini «ruhiy kasallik» emas, normal bo‘lmagan vaziyatga normal javob sifatida talqin qilish va harbiy xizmatchining kasbiy o‘zligini saqlab qolishdir.

Beshinchi mexanizm — reabilitatsiya va reintegratsiya. Jangovar vazifa yoki tinchlikparvarlik missiyasidan qaytgan harbiy xizmatchilar uchun majburiy dekompressiya davri, isbotlangan samaradorlikka ega psixoterapiya usullari (jumladan, travmaga yo‘naltirilgan kognitiv-xulq-atvor terapiyasi), oila a’zolari bilan psixologik ishlash va zarur bo‘lsa, fuqarolik hayotiga moslashuvda ko‘mak ko‘rsatiladi. Bu bosqichda mahalla institutining va oilaviy qadriyatlarning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash salohiyatidan foydalanish milliy modelning o‘ziga xos afzalligi hisoblanadi.

3-jadval

Psixologik tayyorgarlikni takomillashtirish modelining tarkibi va samaradorlik ko‘rsatkichlari

№	Mexanizm	Asosiy tadbirlar	Samaradorlik ko‘rsatkichi
1	Psixodiagnostik tanlov va monitoring	Bazaviy psixologik profil, yillik va vazifadan keyingi anonim skrining, raqamli platforma	Skrining bilan qamrov darajasi; xavf guruhini erta aniqlash ulushi
2	Stress-inokulyatsiya va realistik o‘qitish	Bosqichma-bosqich yuklama, dron tahdidi imitatsiyasi, VR trenajyorlar, o‘z-o‘zini boshqarish usullari	Stress ostida vazifani bajarish vaqti va aniqligi; psixofiziologik ko‘rsatkichlar
3	Komandir–psixolog integratsiyasi	Barqarorlik bo‘yicha serjant-instruktorlar, komandirlar uchun psixologik supervizorlik	Har bir bo‘linmada tayyorlangan instruktorlar soni; jamoa birdamligi indeksi
4	Jangovar sharoitda qo‘llab-quvvatlash	PIE tamoyillari, psixologik yordam punktlari, ishonch telefoni, tengdoshlar yordami	Bo‘linmaga qaytganlar ulushi; yordam ko‘rsatish muddati
5	Reabilitatsiya va reintegratsiya	Dekompressiya, travmaga yo‘naltirilgan terapiya, oila va mahalla bilan ishlash	PTSB va depressiya holatlari dinamikasi; xizmatga qaytish va moslashuv darajasi

Modelning samarali ishlashi uchun uni ta’minlovchi tashkiliy-huquqiy shartlar ham zarur: Qurolli Kuchlarning umumharbiy nizomlari va jangovar tayyorgarlik dasturlariga

psixologik tayyorgarlik bo‘yicha o‘lchanadigan me’yorlarni kiritish; oliy harbiy ta’lim muassasalarida, jumladan Harbiy xavfsizlik va mudofaa universitetida, harbiy psixologlar va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha ofitserlarni tayyorlash dasturlarini zamonaviy mojarolar tajribasi bilan boyitish; tibbiyot va psixologiya xizmatlari o‘rtasida ma’lumot almashinuvining yagona tartibini belgilash.

MUHOKAMA

Olingan natijalarni talqin qilishda ayrim cheklovlarni hisobga olish lozim. Birinchidan, Ukraina va Rossiyaga oid ko‘rsatkichlar gospital va reabilitatsiya markazlaridagi tanlanmalarga asoslangan, shuning uchun ular butun armiya uchun reprezentativ emas va kasallanish darajasini oshirib ko‘rsatishi mumkin [10]. Ikkinchidan, CSF2 dasturi samaradorligi ilmiy jamoatchilikda munozarali bo‘lib qolmoqda: uning ijobiy natijalari asosan o‘z-o‘zini baholash ma’lumotlariga tayanadi [14; 15]. Uchinchidan, xorijiy modellarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki milliy harbiy an’analar, ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimi va jamiyatdagi oila-mahalla munosabatlari bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi. Shu bilan birga, Isroilning PIE tamoyillari bo‘yicha 20 yillik longityud ma’lumotlari [12] erta va bo‘linmaga yaqin yordamning uzoq muddatli samaradorligini ishonchli tasdiqlaydi; bu esa taklif etilayotgan modelning to‘rtinchi mexanizmi uchun mustahkam dalil hisoblanadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Zamonaviy qurolli mojarolar harbiy xizmatchilar psixikasiga misli ko‘rilmagan yuklama tushirmoqda: Ukraina harbiy xizmatchilari bo‘yicha klinik tanlanmada PTSB yoki kompleks PTSB 67,4 foiz holatda aniqlangan. Bu psixologik tayyorgarlikni jangovar tayyorgarlikning ikkinchi darajali emas, balki teng huquqli tarkibiy qismi sifatida qarashni talab etadi.

2. Dronlarning ommaviy qo‘llanilishi doimiy kuzatuv va surunkali o‘ta hushyorlik bilan tavsiflanadigan yangi psixotravmatik muhitni yuzaga keltirdi. Psixologik tayyorgarlik dasturlariga dron tahdidi sharoitida harakatlanishga yo‘naltirilgan stress-inokulyatsiya elementlarini kiritish zarur.

3. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, eng samarali yondashuv — profilaktika (CSF2, H2F) va frontoldi yordamni (PIE) birlashtiruvchi yaxlit tizimdir. Frontoldi yordamning ijobiy ta’siri 20 yil o‘tib ham saqlanib qolishi ilmiy jihatdan isbotlangan.

4. Taklif etilayotgan besh komponentli model — psixodiagnostik tanlov va monitoring, stress-inokulyatsiya, komandir–psixolog integratsiyasi, jangovar sharoitda qo‘llab-quvvatlash hamda reabilitatsiya-reintegratsiya — psixologik tayyorgarlikni harbiy xizmatchining butun xizmat davri davomida uzluksiz va o‘lchanadigan jarayonga aylantiradi.

Amaliy takliflar: O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida harbiy xizmatchilarning yillik anonim psixologik skrining tizimini joriy etish; har bir batalon darajasida «psixologik barqarorlik bo‘yicha serjant-instruktor» lavozimi yoki vazifasini belgilash; jangovar tayyorgarlik dasturlariga dron tahdidi imitatsiyasi bilan bog‘liq mashg‘ulotlarni kiritish; tibbiyot xizmati tarkibida PIE tamoyillariga asoslangan psixologik yordam punktlari va maxfiy ishonch telefonini tashkil etish; tinchlikparvarlik missiyalari va yirik o‘quv-jangovar tadbirlardan keyin majburiy dekompressiya tartibini belgilash; Harbiy xavfsizlik va mudofaa universitetida zamonaviy mojarolar tajribasini o‘rganuvchi harbiy psixologiya bo‘yicha ilmiy-amaliy guruh tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi to‘g‘risida»gi Qonuni. 2018-yil 9-yanvar, O‘RQ-458-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 10.01.2018-y., 03/18/458/0537-son. URL: https://lex.uz/docs/3495885

2. O‘zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonuni. 2002-yil 12-dekabr, 436-II-son (keyingi o‘zgartish va qo‘shimchalar bilan). URL: https://lex.uz/docs/78717

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar. URL: https://lex.uz

4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

5. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.

6. Karimova V.M. Psixologiya. Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002.

7. Davletshin M.G. va boshq. Umumiy psixologiya. Toshkent: TDPU, 2002.

8. Rahmonov M.Z. Qurolli kuchlar jangovor tayyorgarligini ta’minlashda harbiy ta’lim // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2021. Dekabr. B. 606–610.

9. Караяни А.Г., Сыромятников И.В. Прикладная военная психология. СПб.: Питер, 2006. 480 с.

10. Hyland P., et al. Clinician Assessed Rates of PTSD and Complex PTSD in a Medical-Rehabilitation Sample of Active-Duty Military Personnel in the Armed Forces of Ukraine // Acta Psychiatrica Scandinavica. 2025. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12779173

11. Solomon Z., Benbenishty R. The role of proximity, immediacy, and expectancy in frontline treatment of combat stress reaction among Israelis in the Lebanon War // American Journal of Psychiatry. 1986. Vol. 143, No. 5. P. 613–617.

12. Solomon Z., Shklar R., Mikulincer M. Frontline treatment of combat stress reaction: a 20-year longitudinal evaluation study // American Journal of Psychiatry. 2005. Vol. 162, No. 12. P. 2309–2314.

13. Kalla C., Antonovsky A., Zamostiano A., Aviad-Beer Z., Rotschield J. Soldiers with Acute Stress Disorder: Trajectory of Recovery and Return to Readiness After Frontline Treatment // Journal of Israeli Military Medicine. 2025. Vol. 22, No. 66–67. P. 44.

14. Lester P.B., Harms P.D., Herian M.N., Krasikova D.V., Beal S.J. The Comprehensive Soldier Fitness Program Evaluation. Report #3: Longitudinal Analysis of the Impact of Master Resilience Training on Self-Reported Resilience and Psychological Health Data. U.S. Army, 2011.

15. The Comprehensive Soldier and Family Fitness Program Evaluation. Report #4: Evaluation of Resilience Training and Mental and Behavioral Health Outcomes. – U.S. Army, 2013.

16. FM 7-22. Holistic Health and Fitness. Washington, DC: Headquarters, Department of the Army, 2020.

17. Bonvie J.L., Matta S.E., Andriichenko S., Slobodian I., Leiner A., Brockdorf Y., Stern T.A. Psychological Sequelae of Drone Attacks // The Primary Care Companion for CNS Disorders. 2025. URL: https://www.psychiatrist.com/pcc/psychological-sequelae-drone-attacks/

18. Meichenbaum D. Stress Inoculation Training. – New York: Pergamon Press, 1985.

19. PTSD accounts for 29% of neuralgic diseases suffered by military, Defense Ministry says // The Kyiv Independent. – 2024. – URL: https://kyivindependent.com/ptsd-accounts-for-29-of-neuralgic-diseases-suffered-by-military-defense-ministry-says/

20. Russian Soldiers Confront PTSD, Alcoholism and Suicidal Thoughts After Fighting in Ukraine // The Moscow Times. 2025. 21 October. URL: https://www.themoscowtimes.com/2025/10/21/russian-soldiers-confront-ptsd-alcoholism-and-suicidal-thoughts-after-fighting-in-ukraine